

Pályám (pályám?) emlékezete

A haza széléről hozott örökségem, ha neve újabban nem is használatos, egy történelmi életforma. A lassan kikopó nyárspolgári fogalom helyett a mai szóhasználatban a kispolgár és a polgár életérzései között ingadozik. Az a réteg, hogy osztályt ne mondjak, amely köztudottan „minden rendnek malmán húzni fog”, s minden oldalról eléggé cinikus társadalmi és politikai megítélésben részesül. Kétségtelen, hogy maga is zárt világokra, lassan eltűnedező családokra esik szét, szellemi intelligenciával túlságosan nem büszkélkedhet, legalábbis a közalkalmazottak igavonói. Visszaemlékezésem alapján szüleim és széles rokonságom ebbe a körbe tartoztak, szinte valamennyien hivatalnokok voltak, tanítók, postások és egyebek. Apám pályája a háború után ajaki jegyzőként folytatódott, én az épület kis szolgálati lakásában születtem. Ő pénzügyi elhivatottsággal kezdte újra szakmáját, banki előadóként végezte, majd anyám is hasonlóan a földhivatalnál. Még ma is kesernyésen idézem egy kitűnő színész kedves, a szocialista hatalom által átpolitizált dalocskáját, ahogy a 12-14 órás hivatalos gürcölés után siet haza unokáját elaltatni. Nem! Esténként elnyűtt, megalázott és kizsákmányolt dolgozók estek be az ajtón, s épp annyi energiájuk maradt, hogy kora reggelre regenerálódjanak valamit. Így aztán mesélésekre szinte nem is emlékszem, legfeljebb anyám hangjára. Ha tehette, honleányi ragaszkodással mindig a szegényekről szólt, akik a csábításoknak nem engedve a jólét esélye elől visszamekültek ütött-kopott hajlékukba. Az már az alkotáslélektan általam kételyekkel fogadott teóriájára vonatkozik, hogy a hozzáférhető élményszerűség és a külső befogadói reflex között tud-e a tudomány valamiféle hiteles kapcsolatot teremteni. A gyökerek tehát adottak, a háttér kedélyes és életveszélyes, most ne menjünk bele. Mikor mindnyájunk sorsa szerint a rájuk szakadt immár ötödik diktatúra hajnalán csöndesen eltávoztak, örökségként maradt utánuk a hétköznapi becsület, a tisztességes szegénység ethosza, a tolerálható tekintélyelvűség, a szeretet sokszor kitapinthatatlan megtartó ereje.

Ebből a városi hivatalnoki attitűdből adódhat, hogy a mesét sohasem szerettem, a materiális valóságot elkerülő science fiction irodalommal, s a különféle logikai rendszerekhez már vissza nem csatolható abszurdal együtt. Konkrét emlékként ott tobzódtak a mozgalmi kis gyerekdalok és rigmusok, mindezek csúcsaként Fazekas Anna *Öreg néne őzikéje* című verses meséje, reprezentatív nagy képes kiadásokban, a hatalmi ideológiától sem érintetlenül. Többen már hamarabb szavalgatták, mielőtt megtanultak olvasni. Ami szakmailag máig tanulságos számomra, hogy a ritmus és a belőle fakadó rímkényszer már ebben a korban is rejtett erővel tört elő a tudatból, mivel az időmérték ekkor még felfoghatatlan, s formált

---

Az írás a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia székfoglaló előadásaként hangzott el 2023. március 29-én az MTA Székházában.

ösztönösen valamilyen kezdetleges struktúrát a szaporodó családi köszöntőkhöz, az apró iskolai ünnepekhez vagy az egymást heccelő, olykor nyilvánosságot sem tűrő versecskékhez. Ennek első homályos felismerése középiskolás koromra esik, mivel irodalomtanáraink a város humán elitjéhez tartoztak, s mind habitusukkal, mind élvezetes műelemzéseikkel előkészítették azt az egyetemi diskurzust, mely bevezetés az irodalomtudományba fogalomként ismert.

A továbbtanulás bonyodalmaikat csak azért említem, mert meghatározók voltak költészetem alakulásában. Gimnáziumban főleg a nyelvek érdekeltek, latin és orosz területi tanulmányi versenyeken több díjat nyertem, s némi kamaszos nagyképűséggel – túlbuzgó igazgatóm unszolására – Szovjetunióba, a keleti nyelvek szakára ácsingóztam. Utólagos szerencsémre ez abban az évben nem indult, s a humán témához legközelebb a kenyérsütő és tézstapirító kurzus mutatkozott. Az előzmények alapján adott volt, hogy a közeli debreceni egyetem orosz–latin szakára jelentkezem, mindhiába. Felkészült voltam, s ma is úgy vélem, kudarcom oka latin írásbelim egy közepes szintű helyesírási hibája. Ebből nem hagyott kikecmeregni a felvételit vezető híres professzor. Alighanem innen ered az idegen nyelvekkel való, máig tartó frusztrációm háttere. Legalább tucatsnyi nyelvvél próbálkoztam, de ezekben már szofisztikus csavarásokkal, önigazolásokkal a megszállottság ereje fokozatosan tompult. Így aztán az út végén ott tartok, hogy anyanyelvemet igyekszem némileg megérteni.

Következett volna a hároméves katonai szolgálat a határőrségnél, melynek sorsom előnytelen alakulása mellett csak annyi problémája akadt, hogy félttem a sötétben, utáltam a lovakat (ez külön történet), s akkor még ráadásul minden mozgásra tüzeltek a baráti határok túlsó feléről. Innen főtiszt rokonom menekített ki a lillafüredi légvédelemhez, házon belül megtámogatva egyetemi újrjelentkezésemet, melyek mások esetében rendre a szemétkosarakban kötöttek ki. Érdekes módon az éves katonaságtól nemcsak a később nehezen leküzdött túlzott alkoholizálást kaptam örökül, hanem az élő irodalom apró impulzusait is. A féldilettáns környezetben többen már napilapokban és folyóiratokban publikáltak verseket, ezekről zajos kocsimákban vitatkoztunk. Újabb folyóiratok is előkerültek, köztük a tipográfiájával és hangvételével feltűnő, egyfajta modernséget sejtető *Új Írással* az élen.

Az elvárásokhoz képest provinciális irodalmi légkörbe kerültem az egyetemi városban. A hatvanas évek közepén a három T ismert kultúrpolitikája területi zónákra osztotta a művészeti közéletet, így a vidék szinte teljesen kiszorult a főváros akkor még többnyire illegálisan szerveződő, demokratikus alkotói szabadságot és korszerű szemléletváltást igénylő törekvéseiből. Bármily groteszk, akárcsak manapság, a szakadék a két környezet között volt a legmélyebb, olyannyira, hogy a rendszernek mondott váltás idején a kuruckodó vidéken feléledt a város- és polgárelenesség, valamint a szunnyadó antiszemizmus. A pestiek egy része, olykor joggal, ám teljesen tájékozatlanul a népi irodalom borzalmaival riogatta a helyieket, tudomást sem véve a korabeli viszonyokról. Gondoljuk meg, a nyolc-tíz órás utazás egyes programokhoz alkalmatlan volt, mobil még seholy telefonhoz is ritkán ért oda az ember, a levelezés úgy-ahogy, az éber belügyi bontások esetén egy hét, a lázasan túlteljesítésre vágyó elhárítás miatt csöppet sem veszélytelenül.

Ebben a furcsa alárendeltségben többünkben kétségtelenül maradtak hiányérzetek. A vendégprofesszorként Szabolcsi Miklós alapította egyetemi önképzőkör az *Alföld* folyóirathoz átkerülve *Alföld Stúdió*ként működik folyamatosan közel hatvan éve, s csak elnagyoltan említtem: ebből a műhelyből indultak Kossuthdíjasok, féltucatnyi akadémikus, számos akadémiai nagydoktor, egyetemi tanár, színházigazgatók, főszerkesztők, gyökeres társadalmi változást sürgető politikusok, s az írók közül most csak három név: Oravecz Imre, Tar Sándor és Borbély Szilárd. Ez a gárda aztán indulásakor megjelent a folyóiratban, és a neves szellemtörténész, Barta János európai színvonalú művészetfelfogásával is gyarapodva teremtett olyan fórumokat, mint az irodalmi napok, a költészeti fesztivál vagy az ünnepi könyvhét. Nehezen lehetne jelentős írót találni, aki ezeken a rendezvényeken valamilyen szerepben nem jelent volna meg. Sokáig még akkor is, ha odébb már megásták a kultúrharc árkait résztvevőinek kölcsönös meglegedésére. Tudom, a kérdés ennél jóval bonyolultabb, anomáliákkal terhelt, kellő mértékben nem is igen átlátható. Mivel e történetről a szakirodalom reagálása meglehetősen szegényes, azon el lehetne tűnődni, egyes irányzatok holdudvarában miékként zengene róla égi harsona. Akár az önfényezés gyanúja nélkül.

Visszatérve a pályakezdéshez, nem emlékszem, hogyan keveredtem egy tágabban értelmezett ezoterikus versmodell közelébe, a *Nyugat*-beli költők kedvelőjeként. Annyi azonban bizonyos, az ezotériáról akkor még fogalmam sem volt, mikor egy vidéki lap kulturális rovatához bevittém néhány kisbetűs, központosítás nélküli szövegemet, amit eléggé durva hangon visszadobtak, olyasmí megjegyzéssel: ki maga, partizán, hogy kódolja a mondandóját? Az egyetemi útkeresés gyötrődve, ám az általában szokásos módon indult. Kezdetben a tanultakat próbálta az ember versbe fegyvelmezni, jobb esetben saját problémáit is beleszinezni. De megint előtört belőlem a reprodukálás minőségi kételye, a másodlagosság értékzavara, amit későbbi kritikussaim abból az alkati tulajdonságból próbáltak értelmezni, erősödő öniróniám mellett, hogy az adott téma fonákjával együtt megidézve a befogadói élmény felől elbizonytalanít. Lehet. Ebből már én is éreztem valamit. Követendő példaként közelemben formálódott akkori sógorom, Oravecz Imre saját tévelygéseimet is fölerősítő lírája, hangom megtalálását későbbi időkre tolva el ezzel. Ezért nem volt indokolatlan első könyveim visszaadása, a szokásos sablonokkal: érjen még kicsit, és olvasson sokat. A módszert négy évtizedes szerkesztői múltammal magam se tudtam mindenkor kikerülni.

Ekkor újabb váratlan fordulat következett. A III. évfolyamon Barta János egyik legendás háromórás szemináriumának témaosztóján, nem is biztos, hogy véletlenül, a sor végére húzódtam, s miután kiosztotta 19. századi témáit, rám nézett, s ismert szigorával csak annyit mondott: Kassák Lajos: *A ló meghal a madarak kirepülnek*. Nem kell sok fantázia hozzá, hogy a hátralévő fél évben a könyvtárakat bújtam, mivel Kassákról már hallottam ugyan valamit, de az avantgárdról még annyit sem. Az anyaggyűjtést az egyetem köteles könyvtára segítette, idővel már az alig hozzáférhető magyar emigrációs irodalomról is szerevve kópiákat. A sok új ismeret izgalma és kezdődő kritikusi mozgolódásom eredménye lassan az lett, hogy kezdtem hanyagolni a versírást. Túlságosan nem hangolt ebbe az irányba a hozzáférhető világirodalom közhangulata sem, a háborús borzalmak, a holokausz és a neoavantgárd különböző irányzatai valójában már túl-

haladott jellege miatt irodalomtörténeté szorították vissza a hagyományos poézist. Későbbi kollégáim nem kis malíciával érdeklődgettek: ha megvan már az idei versed, nekünk küldjed. A versírás utáni vágyakozást tovább csökkentette némi apró kritikusi siker, valamint néhány, a formabontás szelleméhez igazodó tanulmány és a magyar intézet könyvtárába kerülve az oktatói környezet. A hetvenes-nyolcvanas években ez a társaság a hazai műbírálatok egyik legtermékenyebb exportőre volt, jócskán bevonva engem is ebbe a folyamatba. Közben a készülődő *Új Magyar Irodalmi Lexikon*nak is egyik külsős munkatársa lettem. S hogy magamról is szóljak apró pozitív útmutatót, Barta Jánosnak tetszett a Kassák-dolgozatom, tanulmányaiban többször szóba is hozta, monográfia megírására ösztönzött. Számvető öregkori köteteiben való szerkesztői ügyködésemért pedig (már gyengén látott) famulusi ranggal tisztelt meg. Mégis megdöbbenem, hogy az akadémiai kézikönyvekben nívós kritikusok közé soroltak, amivel csak tovább szaporodott bennem a ranglétrák okozta kétely és bizalmatlanság.

Messziről úgy tűnik, elhamarkodott döntés lehetett, mikor a líra presztízsének látványos zsugorodásával átmenetileg a tudomány mellett maradtam. Imponáló volt a szakma erősödése, s még nem éreztem eléggé a nyugati nyelvismert hiányait. Lehet azt mondani, hogy a szakmai kiválasztottak életük bármely szakaszában képesek a megújulásra. Lehet. Én tágabb köreimben úgy láttam, a fogékonyabb fiatal időszakban kialakult ízlésvilág, társadalmi szemlélet, szociális érzékenység vagy életfilozófiának nevezhető bölcselkedés az alkotóval marad, ezeket tudja hitelesen érvényesíteni. Az ellenpéldák özönét meg lehet szokni, de ne feledjük a sok túlzott önbizalomra látva, népességünk már nyolcmilliórd. Hiába köpött állítólag Tzara Kassák perzsaszőnyegére, életművének összegzése nála sem a dadaizmus mentén valósulhatott meg.

Többször említettem már az alkati kérdések meghatározó erejét, pályám újabb kilengését sem minősíthetem másnak. Mikor a hetvenes évek vége felé felkértek az újjászerveződő *Alföld* folyóirat egyik szerkesztőjének, át kellett gondolnom, mi várhat rám a jövőben. A tudományos imitációim folytatásakor, mint mérsékelt bohém lélek, számítanom kellett a szakma röghözkötésére, a rengeteg kutatásra és a megfelelő színvonalú közszereplésre, mikor még a Nyugatról történő, főleg Bori Imre vajdasági és olasz közvetítésével inspiráló új elméletek befogadásával küszködtem. A strukturalizmustól a szemiotikáig, a konkrét költészettől a dekonstrukcióig, a hermeneutikától a neoavantgárdig. Nem eresztve, persze, az avantgárd szimpátiát sem, a Kassák-monográfia folytatásával, s annak mintegy melléktermékeként Tamkó Sirató Károlyról írt kismonográfiával. De félig készen volt már egy újabb kismonográfia is a tragikus sorsú Barta Sándorról, akit a kinti magyarok folyóiratának főszerkesztőjeként a sztálini vérengzésekben kivégeztek. Azt azért tegyük hozzá, hogy itthon a hatvanas évek közepén talán az első engedélyezett könyv az avantgárdról oroszról való tükörfordításban *Modernizmus* címmel jelent meg (ők sokáig így nevezték az avantgárdot), aminek első mondata valahogy akképpen hangzott: a modernizmus a rothadó kapitalizmus terméke. Ezzel a bipoláris reakcióval kénytelen volt az ember a Kassák-féle kellemetlen álavantgárd címkét is vállalni, holott későbbi korszerű irodalmunk számos impulzust kapott annak továbbgondolásából. Mennyivel megértőbb a későbbi kritika, amely sajátos konzervatív avantgárdról elmélkedik.

A művészetet körülölelő politikai éberség, főleg az ideológiákat gyártó irodalom esetében, nem hagyhatta érintetlenül a szépírói műveket és az értekező prózát sem. Tőlem nem volt idegen az ellenzéki attitűd, mely elsősorban szociális érzékenységre és igazságérzetre alapozódott, s ez erősödött fel a kezdeti lakiteleki mozgolódások időszakában. Jellemző módon a gyorsan elszivárgó eufóriában, látva a lábra kapott hatalmi tolokodást, az egyéni érdekek tobzódását, a szárbá szökő gyűlölködést, közéleti számvetésemet kiábrándult önkritikával kezdtem a korábbi passzív ellenállás és az adott helyzetekbe való túlzott beleenyugvás miatt. Ebben a kétoldalú vívódásban amatőr filozofálgató íróként lassan légüres térbe kerültem. Egyetlen fogódzóm az anyagszerűség elvének korábbról hozott hite volt, melynek egyik nem elhanyagolható tétele létezésünket a biofizika törvényeivel magyarázta. A mechanikus materializmusban kezdett érdekelni például „az ember gép, az ember állat” koncepciója. Előbbiben az egyed kialakulásának távlatos sorsa foglalkoztatott (hangozzon bár túl amatőrnek), a két komponens determinációja az egyelőre bekeríthetetlen kozmikus hatásoktól az önpusztításig.

Számmisszítikáról verseim alapján nemigen beszélhetünk, bár az kétségtelen, hogy valamilyen kellemes borzongás gyerekkorom óta átfut rajtam számok közelébe érve. Nem jár ez túl messze a dilettantizmustól sem, ugyanakkor kellő felhajtóerő Mallarmé felől nézve a kötetegész megformálásához, ami későbbi, egyéni hangúnak mondott versprózáimat is ösztönözte. Valami gyanú már ébredezni kezdett bennem, amikor édesanyám hivatalában hártypapírra lekopogtam a kéziratot, hogy ez ilyen formában valami más. Később egyetemi éveimben, élve az alkalommal, egyre gyakrabban került elő az írógép. És meglepetésre formát alakított. Sokszor csak azzal, hogy beragadt, nem engedett a sorhosszúságoknak, máskor a klaviatúra játéka szabadított fel költői ötleteket. Köztudott, a számítógép felbukkanása óriásit tágított a művészvilág kifejezési bázisán, a korábbi konvencionális lét értékeit is megkérdőjelezve. De akár folytatása is lehetne az írásmódok további változásának. A forma egyre inkább meghatározóvá vált az alkotáslélektani mikrovilágban a befogadó státuszának növekedésével. A figyelem is gyakran efelé terelődik, mivel nélkülözhetetlen ugyan a lírai üzenet, de esztétikai vonatkozásában legalább olyan értékteremtő szempont a *hogyan*. Ahogy a fordítás mechanizmusában már derengett bennem valami a szöveg szétbontása és újraserkesztése körül, ami a korszerű dekonstrukció filozófiája felé mutatott. Ebben – a tudománytól messze eső megérzésben – Angyalosi Gergely egyik műve erősített meg. „A dekonstrukció fogalmilag nem egyszerű lebontás – írja teljesen más dimenzióban és értelmezésben –, hanem abból a lebontott anyagból valami másnak a felépítése is, amely nem egyezik (...) az eredetivel, de mégis kapcsolatban van vele.” Ettől a gondolattól nem tűnik messze lenni a fordítói gyakorlat, mivel a fordítás csak a szöveg teljes lebontásával kezdődhet, melyet aztán akár a tükörfordító, akár az átköltő magának összerak.

Külön kis kiegészítés lehetne, hogy miként keveredtem vissza a lírához. Mint orosz szakos még egyetemista koromban részben passzióból, részben szemináriumi elemzésekhez gyakran fordítottam az orosz új hullám műveit. Testvérvárosi és folyóirat-kapcsolat révén volt rá igény, mint ahogy az éppen induló *Szovjet Irodalom* is egyre több megbízást adott, egy ideig a kiemelt kétnyelvű közlések kö-

zött is gyakran szerepeltetve. A számítógép feltalálása nélkül nem születhetett volna meg a *galopp*-kötetek életrajzi eposza és a „faltól falig” érő prózaversek domináns jellege. Így a makáma belső rímekkel tűzdelt művei sem, melyek a nehézkes prózajelleget voltak hivatva fellazítani. A műfordítás gyakorlatából annyit jól ismertem, hogy két nagy ágazata a teljes átköltés vagy a minél szöveghűbb megoldások. Hozzám ez utóbbi állt közelebb, látva klasszikusaink többségének szövegeit, melyek alapján néha fel sem lehetett ismerni az eredetit, nem szólva a nyersfordításból dolgozókról. Azt éreztem, hogy a műfaj elmélete a tágra nyílt világban rengeteget változott, s bizonyára korszerű elméletekig jutott.

Hiányos lenne pályám beszámolója, ha nem említeném kapcsolatokat a vizuális költéssel. Ami az avantgárdal foglalkozva természetes, hiszen a látvány végigkíséri az egyetemes kultúra történetét a hellenisztikus irodalomtól napjainkig. Megszületik a mai értelemben vett könyv, a papirusz feltalálása sosem tapasztalt lehetőségeket teremt az írás rögzítésére. A szakmában hitelesnek tűnik az az általános felfogás, mely az első ránk maradt vizuális műveket a költői játék és a rafinéria termékének tekintti. Legalábbis a múlt század elején jelentkező avantgárdig, mely a szürrealizmus harmincas évek eleji mozgalmának megszűnésével elcsendesedett. Megjegyezve, hogy az írásképek jelenléte elsősorban az egyházi kultúrában pótolhatatlan egyetemes értékeket hordoz, és folyamatos ösztönzője az írás és a látvány feszültségének feloldására, a lineáris szöveg művészi negligálására. A törekvést ekkortájt erősen befolyásolja a távolkeleti képírás, a kalligráfia. Ebből az időszakból származnak irodalom és képzőművészet szintézisre törő megnyilvánulásai, szöveg és kép műfajteremtő felismerései. A kötésből a képzőművészet szabadult ki hamarabb, mikor elmozdult a ma már szinte átláthatatlan alkalmazott művészetek irányába.

De hogy a témába bele ne ragadjunk, a konkrét költészet nagyhatású ideológiája, Max Bense szavaival foglaljuk össze, hová is érkezett a lineáris költészet felbontásának folyamata, valójában megszüntetése a betű és a szó fizikai anyaggá minősítésével: „A szóval verbális, lokális és vizuális szempontból kell manipulálnunk – írja. A közléstér materiális szempontból háromdimenziós.” S hogy végre hazai vizekre evezzünk, jelezhetjük, hogy a *Ma* környezetében forgoló Mácza János, aki Moszkvába menekülve lett itthon méltatlanul elfeledett színházelméleti iskolaalapító, a „teljes színpad” címen ismert teóriájával már négy dimenzióban gondolkodik, élén a művészeti ágak között szintézist teremtő színházművészetrel. Hogy Tamkó Sirtó Párizsban alkotott dimenzionista elmélete aztán ezt öttagúvá bővítsé az üreges szobrászat tér-idő kontinuitását is az együttesbe vonva.

A Párizsban letelepedett, a forradalom leverése után szintén menekülő fiatal költők induló lapja, a *Magyar Műhely* hiába jelezte a hatalomnak, hogy politikai szándékaik nincsenek, értékszempontú írásaikkal a lap fontos szerepet töltött be a magyar irodalom és képzőművészet múltból örökölt hibáinak korrigálásában. Nemcsak a letiltott és ellenállóként elhallgatott, börtönben ülő pályatársaikat és az újhidasok számos szerzőjét népszerűsítették, hanem negatív értelemben a konfliktusokat kerülni igyekvő kulturális politikát is. Így olykor éppen eklektikusnak tűnő számaikból és a Nyugat-Európa irányában hídszerepet betöltő funkciójukból fakadt legfőbb érdemük. Másfelől a világirodalom legfrissebb alkotásairól és rendezvényeiről, a Tel Quel-nemzedék modern nyelvtudományi és jelel-

méleti eredményeiről, a kortárs klasszikusok „kompromittált” szövegeiről, a hierarchia elleni kritikákról folyamatosan tudósítottak a lustán poroszkáló szoc-reál irodalomnak. Nehéz lenne tagadni, hogy kezdetben ne bódítottak volna el a műhely Párizsban és Bécsben rendezett találkozói, hozzájuk véve Schöffner Miklósnak, a franciává lett Nicolas Schöffnernek, a kibernetikus művészet megteremtőjének kalocsai szülőházában 1980-ban megnyílt emlékmúzeumot. Közben már a hazai kritikai élet egy része a lap túlhaladottságát kezdte forszírozni, összehasonlítva évtizedekkel előtti, inspiráló tevékenységét a lassan kiürülő belső tartalommal. Magam is így gondoltam, de ezt nem volt egyszerű a köszönet súlyával összekapcsolni. Ám esetemben inkább a fordítottja okozta a nehézséget. Aktív érdeklődésemet a kintiek önként vállalt előrsi szerepnek vélték, első budapesti estjüket is mi nyitottuk meg Szilágyi Ákossal, a két háború közötti polgári világ teltházával. Amikor viszont percekig gurultak a golyók, tekeregtek a mozgásléptek, jött egy-két dada dal, hamarosan kiürült a nagyterem. A hazatelepített szerkesztők színvonala is rohamosan esni kezdett, s néhány régebbi mester kivételével, mint szerkesztő, a dilettánsokkal magamra maradtam.

Ám mint a legtöbb öregedő embert, utolért a hobbivágy. A sport iránti változó érdeklődésem mellett a gasztronómia. Nem véletlenül, hisz az ember vegetatív lény, és egész életét meghatározza a táplálkozás kényszere. Ahogy apám egykor mondta, ha az asztalnál kellemetlenkedtem, aki nem eszik, az meghal. Innen már csak egy lépés e sajátos kényszer megszelídítése, apró örömforrássá emelése. Nem ritka jelenség ez az érett férfivá válás folyamatában, majd egyfajta új igényesség kialakulásában. Az egyetemes kultúrát sokáig oly imponálóan alakító francia gasztronómia ugyanis nem véletlenül különbözteti meg a *gourmand* (nagyétkű) és a *gourmet* (ínyenc) fogalmakat. Ekkor is adott az egyszerű biológiai háttér. A fiatalkori lobogások után az ember törvényszerűen introvertált alkattá válik, azaz zárkózottabb lesz, új szokásjogokat alakít ki saját felségterületén. Engem az ízek és illatok kényes összhangja, a kreativitás és az egyszerűség bamba méltósága fogott meg. Amiről egyik versemben úgy írtam, hogy anyám pörköltjeinek még a szegény időkben is voltak feledhetetlen „minőségi robbanásai”. Hozzá tartozik, hogy anyás gyerek voltam, sok időt töltöttem a konyhában. Leszem főzési titkait, s közben modern költőktől olvastam fel neki verseket, melyektől néha elejtette a fakanalat. Ezért, ha visszafogottan is, külön örültem annak, mikor költészetünk egyik múlt századi klasszikusa azt írta egy utószavában: „valami új született a magyar költészetben ezekkel a versekkel. Szegény jó Berda József ihlete volt ilyen étel-mámor hatalmú”. Anyám főztje után a csülökkel való találkozás volt legerősebb élményem. A tárgy komikus formátlansága és nehezen kezelhetősége mögött fokozatosan éreztem a mértéktartó férfiasságot, a bárban tűnő materiában a lírai lehetőségeket, a csont és bőr mentén az utánozhatatlan zamatot. A csülökről két szakácskönyvem is megjelent. Az ármánykodók szerint ez a két legjobb művem.

Az *(ablak)(szakács)* kötet címadó műve egy, már életében klasszikussá váló író tartós barátságának emlékezte, feledhetetlen közös élményekkel, ízlés- és értékrendek gyakori érintkezésével. Megjelenésekor a két ciklus címének technikai összeállása külön érdekelt. Korábban is vizsgálgattam az írásjelek funkcióit, de sok értelmes gondolatot nem tudtam kioldani belőlük. Azóta már teljesen

értelmét veszítette az a sok közhely, mint a vessző, a kettőspont, a három pont, a gondolatjel, a kérdő- és felkiáltójel, az idézőjel és a többiek. Magamnak gyakran föltettem a kérdést, ezek miért tompítják a szöveg iramát, kis szüneteket engedve a gondolati elkanyarodás esélyeinek. Közülük egyedül a zárójelet találtam aktív tényezőnek, ami a jelentés komoly áthangolására, gyakran mélyebb tartalmi összefüggések feltárására nyújt meglepő lehetőséget. Én először politikai élű publicisztikámban használtam, ahol egy-egy szövegekőzi beigazítás gyorsan válhatott a hatalom kritikájává vagy a gúny eszközévé. A lassúbb folyású versnél is igyekeztem a többletjelentés alkalmait kihasználni, olykor már erőltetett módon is. De hogy a megértéshez példát is említsek, az *(ő)szike* című versem idézem. Maga a fogalom, a rapszodiát sem kizárva, persze, a csöndes számvetés, a megnyugvás, az elmúlás éteri sugallatát hordozza, mintegy műfajjá nemesítve ezt a végső, különleges lelki állapotot. Ezzel viszont legfeljebb a „legyen vége már” sóhajtású egyének vigasztalódhattak, s ez gyakori lelkiismeret-furdalást is okoz. Az *(ő)* bekerítésével ugyanis a betegek nyakába zúdul megannyi várható kín borzalma a *szike* hallatán. Nincs megnyugtató megoldás.

Az alaki deformáció a jelentéstágítás kísérletének szándékából születik, az alkotó ösztönösen kutatja, hogy anyagának, a nyelvnek teherbírása meddig maradhat a fogalom határain belül. Mondjuk egy *újság-újség* formula a közhellyé vált ötleten kívül szolgál-e mélyebb tanulságokkal a konstrukciók elrendezéséhez. Anynyi most is bizonyos, hogy ez a jelenség is a dada felől indult, s gyorsan terjedt a hagyományos íráskontroll elvesztése esetében. Magam sem maradtam ki belőle, míg meg nem szállt a szokásos kétely, vajon játszik-e velünk megint, ha létezik, a Teremtő? Mindenesetre Tamkó Sirató *Tört szavak művésze* címmel magával hozott Párizsból egy, szerintem máig lappangó kis esszét, melynek célja az alternatív költészet lényegi kibontása, a szövegrészek művön belüli, értelmes cserélgetése.

Mikor ötven év fölött megjelent a *(vissza)galopp – lírai utószinkron* című életrajzi eposz, velem együtt sokan gondolták, hogy ez már félig-meddig egyfajta számvetés az eddig megtett útról, sok biográfiai részlettel, lelki gyötrődéssel, szellemi fejlődésem utólagos reprodukálásával, eltűnt szeretteim és családjaink egyáltalán nem kritikátlan megidézésével és sok öniróniával. Maga a tény engem nem lepett meg, régóta készültem már hasonlóval, hiszen nagyon jól ismertem belülről ezt a világot, s részben emléket szerettem volna állítani nekik, részben korigálni a közéletben róluk terjengő tévhiteket. De mikor szeretett irodalomtörténész barátom elmerengett szeretett író barátomról, hogy világnagy művész lehetne, csak nincs a műveiben epikus folytonosság (ami különben íróságának egyik fő erénye), meghökkentem. És nekem van? Ez csak az egyik kétely. Aztán ahogy később újraolvastam a könyvem, rádöbentem, hogy még ezen a kevésbé látványos szinten is több élete van az embernek. Hisz annak idején bármennyire koncentráltam, tömegesen maradtak ki az írásból számomra fontos események, amik ha nem is mondtak lényegesen ellent az előbbieknél, egy másfajta logika szerint álltak össze koherens egészé. Itt már kevesebb a konkrétum, talán intellektuálisabb a közelítés, távolságtartóbb az értelmezés. Végül a kötetből három lett, és mindegyik kötet 21 fejezetből áll, s hasonló hosszúságúak. A *(kontra)galopp – javított utószinkron* utódja, a *(búcsú)galopp – tétova utószinkron* megírásában jóformán csak életem egyetemesebb sűrűsödési pontjai

érdekeltek, a hatvanadik év beköszöntésének alapélménye a vég kezdete felé terelt, a korábbiak formai technikájával, az elmúlás önző érzetének didaktikus megjelenítésével. A *vétség* mint olyan, az ember biológiai és lelki folyamatait kontrolláló attitűd nálam tudatos manír, valószínűleg a Füst Milán-i esztétika látens megnyilvánulása. Egy idő után ebben az életérzésben tudtam összefoglalni öniróniámat, mechanikus élettani szemléletemet és mély társadalmi szkepszisemet. Hiába szinte végrendeletszerű a könyv lezárása: „egyeseget jó volt szeretni / és nagyon fognak hiányozni odaát aztán érzélgős ripacsként még hátra nézel hol lóg a kabát”. A kétféle bennem bujkáló jellem találó összevonása ellenére ezt a kötetet már kevésbé szeretem. Mivel kikerülhetetlenek az átfedések, szűken érvényesül szövegében a mélységekig hatoló haláltudat, ami komoly esztétikai kifogásokat generálhat.

Ezt az alanyinak induló költészetet, mely részben azért végigkísér, egy idő után kezdtem túlságosan törekenynek érezni, alkalmatlannak az intellektuális élmények költőileg gazdagabb megjelenítésére. Nem beszélve arról a korán megjelenő igényről, hogy életrajzszerűen rendezzem sorsomat, az akkor már uralkodóvá váló családegény, napló és feminista emlékezés keltette zuhatagban. A hivatalnoki légkörből érkezőnek két lehetősége maradt: vagy a *Holt lelkek* klasszikussá vált helyzetébe csúsztatja a környezetében szerzett tapasztalatait, ehhez azonban hűséges családi kötődésekkel szemben túlságosan erős volt a tapintat, másrészt igaztalan lett volna egy hazug és diktatórikus társadalomban ezeket a többnyire szerény és humánus embereket pellengérré állítani.

Ami pedig a Kassák-monográfia utóéletét illeti, magam is azzal a tudattal fejeztem be, hogy részben meghaladtottá minősül. Hatalmas életművének fölgyűjtésével, a rengeteg fehér folt feltárásával (a levelezés kivételével), s némi ideológiai bátorsággal mégsem tartottam feleslegesnek. Közel harminc évig írtam, s hogy a benne megbúvó fizikai és szellemi energiák nem látszanak első ránézésre, alighanem az az oka, hogy annak idején egy hagyományos akadémiai nagymonográfia szándékával láttam munkához a szerteágazó életmű enyhén pozitivistá megközelítésével és az alig áttekinthető szakirodalom szintézisremlő esélyeivel. Aki Kassák-kutató, az pontosan tudja, az elméleti kalandozások látszatával ezt a munkát nem lehet megspórolni, s a társművészetek sokaságával érintkező életművet új dimenzióba emelni. A legfontosabbról, a képzőművészettel való kapcsolatáról Körner Éva munkásságára támaszkodtam. A könyv kalandos megjelenésének bonyodalmaait nem említem, részben ismertek is, mivel a hagyományos könyvkiadás összeroppanásával estek egybe. Mindenesetre addigra már más nyelven szólt a világ.

A kilencvenes évek váratlan szellemi élménye a debreceni egyetemen megjelenő Vajda Mihály által alapított filozófiai intézet volt. Minek előzménye nem éppen liberalizmusáról nevezetes, hamar megbolygatta az intézmény életét. Klasszikus filozófiai kételyekkel tűzdelt magas színvonalú szerepléseire és munkatársainak előadásaira kis túlzással tömegesen jelentek meg a hallgatók. Ezek mindennaposakká váltak a műfaj eredeti funkciói, a jelképes, a görög és latin fórumokhoz hasonló nyilvános viták és gondolatcserek, a partnerként kezelt vitázók felé tett gesztusok. Természetesen a város kulturális élete sem maradt közömbös a változások iránt. Kezdetben rendkívül bizalmatlanul kerülgették az

érkezők szándékait, de hát rendszerváltásban éltünk, s a felfokozott érdeklődést már az új hatalom sem kívánta akadályozni. Ez volt az a pillanat, amikor az *Alföld* és az intézet munkakapcsolata hathatósan kialakult. Szaporodtak a folyóiratban és az *Alföld Könyvek* sorozatában a publikációk, és egyre több városi rendezvényben voltunk közös résztvevők. Persze, én a lapban, már csöppet sem naivan, igyekeztem valamiféle egyensúlyozásra a különböző ideológiák és művészetfelfogások között, de ez már csak a lelkiismeret kérdése volt. Magáról a liberalizmusról sem tisztem elmélkedni, beleértve gyakori kritikáimat és kételyeimet is. De a kapcsolat érzelmi oldala azért árulkodó. Követői között számos igaz barátra leltem, akik mellett rezignált bölcsességgel talán el lehet viselni azt a hosszabb időkre feloldhatatlannak tűnő abszurdot, mely szerint a liberalizmus összeférhetetlen a populizmussal, liberalizmus nélkül viszont nincs populista demokrácia.

S itt elérkeztünk a vállaltan utolsó költői műhöz, a *(szino)lírához*. Igazában ennek a terjedelmes torzószótárnak a kezdete nehezen definiálható. Inkább egy hosszabb útkeresésnek, belső szellemi őrlődésnek, az eredetiség poétikai kialakításának kényszeréről lehet szó, már amennyire az alkotáslélektan rejtelméről mondhatunk némi hiteles információt. E különös alkotói homály elfogadható megértésének a visszatekintő értelmezés lehet a termékenyebb módszere. Ebben sokáig az ösztön vezérelt, s mire kezdtem rájönni a megoldásra, már nem volt sehol. A szótárformának néhány prózai változatát, ha felületesen is, ismertem. Milorad Pavić *Kazár szótár* című világhírű regényét ugyan nem olvastam, de sokat olvastam róla. A hazai szellemi élet felé több megvető áthallásra adott alkalmat ez a 7–8. század kazár történelméből alakított új mitológia, főleg hogy a Kaukázus környékén, a mai hatalom nem kis dicsőségére, feltűntek benne az ősmagyarok. Vallási szempontból a kereszténység és a világvallások pozícióinak ütköztetése is problémás, amely nem kedvez a kereszténység politikai túldimenzionálásának sem. A képbe tartozik Temesi Ferenc *Por* című szótárregénye, melyet állítólag egy időben jelentetett meg a szerb író könyvével. Maga a művek kapcsolata elsősorban filológiai ügy. Regényének önértelmezése, mely szerint az avantgárddal szemben az első tudatos posztmodern nagyregényt írta, szorosán vett szakmai kérdés. Szerintem a *Por* prózaírói erényei nehezen kifogásolhatók, az azt követő hasonló ötletből fakadó regényei viszont nem igazolják ennek az útnak a termékenységét.

Versprózám költészeti előzményeiről nem sokat tudok, talán a makáma műfaja közelít hozzá legjobban. Gyökerei valószínűleg a régóta jelentkező ciklusmániában fogantak, mely szerint nem egy-egy vers hosszas csiszolgatásában bíztam, engem a lírai felület behálózása izgatott, az egymást folytató ciklusdarabok, ezek vonzása ösztönzött a folytatásra. A *(szino)lira* megszületése a látszatnál egyszerűbb. Meddő időben valami abszurd ötletet kerestem egy megszakadó őszike-folyamhoz. Az az elbocsájtó közhely valahogy mindig zavart, hogy a távozó teljes életet élt, kerek életművet hagyott maga után, és így tovább. Végül a megoldást a véletlen hozta, egy általam kreált mozaikszó formájában. Kezembe akadt az akadémiai egykötetes szinonimaszótár, melyet alkalmasnak találtam erre a célra. Többek mozaikszerűnek hitték, de a szavakat nem válogattam. Ez a 600 vers a szótár első 600 címszava, ami rövidesen szintén kerek, kerekét old.